

SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİNDE DARÜŞŞİFALARIN AVLU ÖZELLİKLERİ VE AVLULARDA KULLANILAN PEYZAJ ELEMENLARI

Selvinaz Gülçin Bozkurt^{a,*}

*Fenerbahçe Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı
Bölümü, İstanbul, Türkiye*

*Sorumlu yazar:

E-mail: gulcin.bozkurt@fbu.edu.tr, sbozkurt00@gmail.com

(Geliş 22 Şubat 2020; kabul 13 Mayıs 2020)

a: <https://orcid.org/0000-0003-0775-2005>

ÖZET. Türk-İslâm tarihinde önde gelen sosyal yardım kuruluşlarından biri olan darüşşifalar ilk kuruldukları dönemlerde sadece hasta tedavi eden kurumlar olarak hizmet vermişler zamanla tıp ilminin de tahsil edildiği araştırma ve akademik birimler haline gelmişlerdir. Selçuklular döneminde büyük önem kazanan bu yapılar, Osmanlı döneminde de devam ettirilmiştir. Her iki dönemde de darüşşifalar genellikle, aynı plan tipinde yapılmış olsalar da Osmanlılar döneminde bu yapılar daha işlevsel bir hale getirilmişlerdir. Bu çalışma kapsamında Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait darüşşifaların avlu özellikleri ve avlularda yer alan peyzaj elemanları incelenmiştir. Çalışmada Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait on (Kayseri Gevher Nesibe, Divriği, Amasya, Bursa Yıldırım, Edirne Sultan II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan, Haseki Sultan, Süleymaniye, Atik Valide ve Fatih Darüşşifaları) darüşşifanın avlu özellikleri incelenmiş, bu incelemeler sonucunda ele alınan darüşşifaların genellikle merkezi ve üzeri açık bir orta avlu çevresine dizilmiş oda sıralarının oluşturduğu bir plan tipinde olduğu ve bu avluların ortasında genellikle bir havuz yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen darüşşifaların altında (Kayseri Gevher Nesibe, Divriği, Edirne Sultan II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan, Süleymaniye ve Fatih Darüşşifaları) peyzaj elemanı olarak havuz kullanıldığı; üçünde (Bursa Yıldırım, Süleymaniye ve Edirne Sultan II. Beyazıt) ise bitkisel eleman kullanıldığı belirlenmiştir. Amasya darüşşifasında ise herhangi bir peyzaj elemanına rastlanmamıştır. Sonuç olarak bu çalışmada Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait darüşşifaların avlu özellikleri ve avlularda kullanılan peyzaj elemanları belirlenmiş ve bu yapıların korunarak, gelecek nesillere bırakılması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Darüşşifa, şifahane, avlu, peyzaj elemanları*

THE COURTYARD FEATURES OF THE DARUSSIFAS IN THE SELJUK AND OTTOMAN PERIOD AND LANDSCAPE ELEMENTS USED IN THE COURTYARD

ABSTRACT. Darussifas, one of the leading social aid organizations in the Turkish-Islamic history, served only as institutions that treat patients in their initial period, and over time, they became research and academic units in which medical science was also collected. These structures, which gained great importance during the Seljuk period, were also continued during the Ottoman period. In both periods, although darussifas were generally made in the same plan type, these structures were made more functional during the Ottoman period. In this study, the courtyard features and landscape elements of the courtyards of the Seljuk and Ottoman period darussifa were examined. In the study, the courtyard characteristics of the ten halls belonging to the Seljuk and Ottoman periods (Kayseri Gevher Nesibe, Divriği, Amasya, Bursa Yıldırım, Edirne Sultan II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan, Haseki Sultan, Suleymaniye, Atik Valide and Fatih Darussifas) were examined. It was found that darussifa was generally a plan type of rows of rooms lined up around a central and open central courtyard, and there was usually a pool in the middle of these

courtyards. In six of the darussifa (Kayseri Gevher Nesibe), Divriği, Edirne Sultan II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan, Suleymaniye and Fatih Darussifas) used as a landscape element; In three of them (Bursa Yıldırım, Suleymaniye and Edirne Sultan II. Beyazıt), it was determined that herbal elements were used. No landscape element was found in Amasya darussifa. As a result, in this study, the courtyard features and landscape elements used in the courtyards of the Seljuk and Ottoman period darussifa were determined and it was emphasized that these structures should be preserved and left to the next generations.

Keywords: *Darussifa, şifahane, courtyard, landscape elements*

GİRİŞ

Anadolu'da sağlık hizmeti verilen kuruluşlara *darüşşifa*, *şifahane*, *maristan*, *bimaristan*, *dar-üs-sihha*, *darü't-tib* isimleri verilmekle birlikte, genel manada dar-üş-şifa adı tercih edilmiştir [1]. Dârü's-şifâ kelimesi şifa yurdu anlamına gelmektedir [2]. İslam medeniyeti döneminde Selçuklu ve Osmanlılar döneminde inşa edilen darüşşifaların mimari yapısı birbirine çok benzer şekilde olup eyvanlı ve revaklı avlulu medrese şeklinde inşa edilmişlerdir [3]. Selçuklu darüşşifaları dönemindeki diğer yapılar gibi büyük, gösterişli ve sağlam yapılar olarak, Osmanlı dönemdekiler ise mimari alanındaki gelişmelerin etkisiyle daha işlevsel, daha ince hatlı yapılar olarak kendini göstermiştir [4]. Osmanlı ve Selçuklu darüşşifaları arasındaki en önemli fark, Osmanlı darüşşifalarının daha kapsamlı bir anlayış ve sanat yorumu ile yapılmış olmalarıdır [5]. Darüşşifalar çoğunlukla bir bütün olarak inşa edilmişler; medrese, cami, hamam gibi yapıları da içinde barındıran ve külliye olarak adlandırılan yerleşkelerde konumlandırılmışlardır.

V. ve VI. yüzyıllarda Anadolu'da kurulan örnekleri hem hasta evi hem de tıbbi eğitim veren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca batı medeniyetleri uzun bir dönem, su ve peyzajdan uzak bir tedavi süreci izlerken; doğu medeniyetleri tedavi mekanları için kilit taşı görevini üstlenmiştir [6]. 12. yy. başlarında Anadolu'ya yerleşen Türkler (1071 Malazgirt Savaşı), çeşitli imar hareketlerine girişmişler ve günümüze ulaşan çok sayıda anıtsal yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapılar dinî olduğu gibi eğitim, sağlık ve sosyal hizmet veren kuruluşlar da olmuştur. Bu dönemde Kayseri, Mardin, Sivas, Konya, Aksaray, Çankırı, Kastamonu, Tokat gibi şehirlerde darüşşifa adıyla yapılar inşa edilmiş ve bu yapılar uzun yıllar boyunca halka hizmet etmişlerdir. Anadolu'da Selçuklu döneminde inşa edilen bu kuruluşlar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de fonksiyonlarını sürdürmüşler ve bu kurumlar bünyesinde tıp eğitimi veren görev ve sorumluluklarını yerine getirmede güvenilir hekim ve personel çalıştıran halk sağlığı kurumları olarak tanımlanmışlardır. Bu hastanelerde, hastalar cinsiyet, ırk, yaş veya dini açıdan herhangi bir ayırım gözetilmeksizin ücretsiz olarak tedavi edilmişlerdir [1]. Bu kurumlar aynı zamanda akıl hastası olan hastalara da hizmet vermişler; müzik ve su sesini kullanarak bu hastalar tedavi edilmişlerdir. Günümüze kadar gelen bu yapılar halkın sağlığını iyileştiren çok büyük sağlık mekanları olup kimsesizler, öğrenciler, yolcular ve tüccarlar gibi muhtaç insanlara da sağlık hizmeti vermişlerdir [7]. Özellikle 15 ve 16. yy. da Osmanlı dönemi şifahaneleri mimari açıdan daha çok gelişmişlerdir. Özellikle darüşşifaların merkezi konumunda olan avlular, bünyesinde barındırdığı peyzaj elemanları (su ve bitkiler) sayesinde hastalar ve hasta yakınları için çok önemli bir mekân olmuştur. Bu nedenle bu çalışma kapsamında darüşşifaların avlu özellikleri, avlularda kullanılan yapısal ve bitkisel elemanların neler olduğu incelenmiş ve bu yapıların korunmasına dair öneriler geliştirilmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

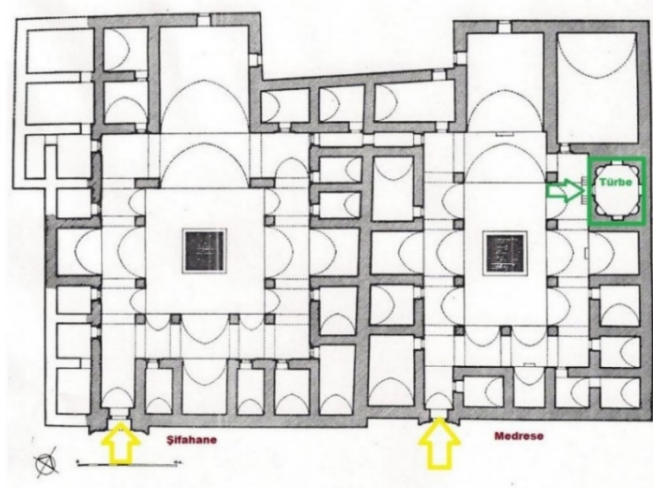
Bu çalışmada kullanılan materyal konu ile ilgili elde edilen çeşitli kaynaklardan ibarettir. Çalışmada uygulanan yöntemler ise;

- İlk olarak darüşşifalarla ilgili Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait kaynakların incelenmesi,
- Daha sonra da bu kaynaklardan edilen bilgiler ve yerinde yapılan gözlemler doğrultusunda darüşşifaların avlularının özellikleri ve avlularda bulunan peyzaj elemanlarının belirlenmesi şeklindedir.

BULGULAR

Darüşşifaların avlu özellikleri

1. *Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası (Selçuklu dönemi)*: Önemli bir bilim ve sanat merkezi olan Kayseri Darüşşifası 2800 m² alanı kaplayan medrese ve şifahane kısımlarından oluşmaktadır. Her iki yapıda açık avluları ile tipik Selçuklu plan şemasına sahiptir. Batı bölümünde şifahane, doğuda tıp medresesi yer almaktadır. Gerek şifahane, gerekse medrese bölümü açık bir avlu etrafında bulunan dört eyvandan oluşmaktadır [8] (Şekil 1).

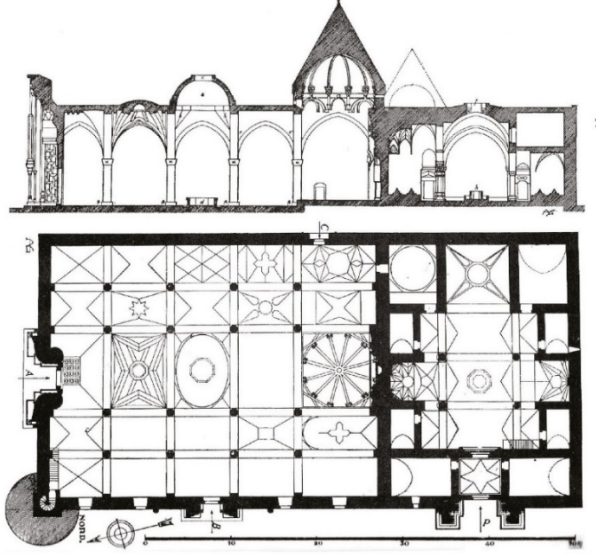

Şekil 1. Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi ve Medrese Planı [1].

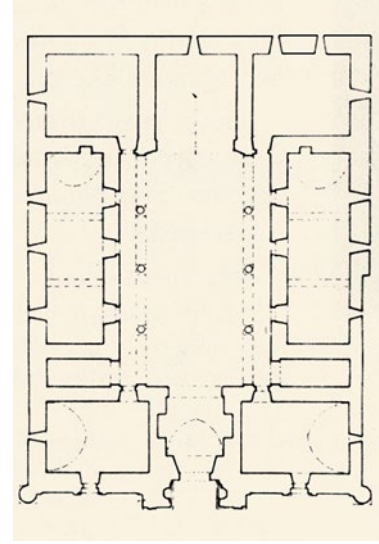
2. *Divriği Darüşşifası (Selçuklu dönemi)*: Camiye bitişik olarak yaptırılan şifahanenin meydana getirdiği dikdörtgen planlı yapı bloğunun merkezinde bir havuz ve üzerinde ortası delik tonozla kapalı bir avlu bulunmaktadır. Üç adet eyvan, İran'daki eyvanlı avlu fikrini; dört sütun uygulaması, Anadolu'daki dört sütunlu transeptli-kubbeli bazilikayı ve eyvanların önünde koridor uygulaması, üç sahınlı bazilikayı anımsatmaktadır [9] (Şekil 2).

3. *Amasya Darüşşifası (Selçuklu dönemi)*: Yapı günümüze kadar geçen süre içerisinde Bimarhane (akıl hastanesi) olarak tanınmıştır. Bimarhane, revaklı avlusu, iki eyvanı ile klasik Selçuklu medrese planının bir benzeridir. Amasya şifahanesi (bimarhane) dikdörtgen planlı olup giriş cephesi diğer cephelere göre daha farklı ve abidevi görünüştür. Şifahanenin giriş eyvanının iki yanında iki tonozlu bölüm olup buradan

avluya geçilmektedir. Girişin tam karşısında giriş eyvanından daha büyük olan beşik tonozlu derslane eyvanı bulunmaktadır. Yan bölümlerde üçer silindirik sütun ve dört sivri kemerli revakların arkasında beşik tonozlu dikdörtgen hücreler yer almaktadır. Ayrıca derslane eyvanının iki yanındaki beşik tonozlu köşe hücreleri birer kapı ile avluya açılmaktadır [8] (Şekil 3).

Şekil 2. Divriği Ulu Camii ve Şifahanesinin Planı [9].

Şekil 3. Amasya Darüşşifası plan şeması [10].

4. *Bursa Yıldırım Darüşşifası (Osmanlı dönemi)*: Yıldırım camininin 205 m doğusunda yer alan, 30x52 m ölçüsünde dikdörtgen planlı bir bina olup 1560 m² lik meyilli bir alanı kaplayan Yıldırım Darüşşifası, medrese gibi uzunlamasına bir alana sahiptir. Revaklı bir avluya sahip olan darüşşifanın girişinin iki yanındaki eyvan şeklindeki iki hücre darüşşifaya başvuranların beklediği bölümlerdir [11] (Şekil 4-a).

5. *Edirne Sultan II. Beyazıt Darüşşifası (Osmanlı dönemi)*: Şifahane üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler poliklinik ve servis birimleri bulunan birinci avlu, idari birimleri olan ikinci avlu ve genişletilmiş tedaviye ihtiyaç duyan hastalar için kapalı olan üçüncü avludur. Üçüncü bölümün ortasında yüksek bir kubbeye örtülü şadırvanlı bir salon bulunmaktadır [12] (Şekil 4-b).

6. *Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası (Osmanlı dönemi)*: Dârüşşifâ, dikdörtgen simetrik planlı, revaksız avlulu bir yapıya sahiptir. İç avlu kaldırım döşemeli olup ortasında bir havuz bulunmaktadır. Ortasında sekizgen şadırvanı bulunan yapı, enine dikdörtgen bir plana sahiptir. Darüşşifa kareye yakın 17x14 m ölçüsünde bir avlu etrafında mekânların sıralandığı bir plan şemasıyla meydana getirilmiştir. Yapının güneyindeki bir kapı ile üç bölümlü, kubbeli bir giriş revakına girilmekte, avlunun diğer üç kenarını ise kubbeli mekânlar çevirmektedir. Bu avluda iki helâ, bir de çeşme vardır. Bu darüşşifada Anadolu Selçuklu medrese ve şifahanelerinde gördüğümüz eyvan mekânının yaşatılmaya devam edildiği izlenmektedir [1] (Şekil 4-c).

7. *Haseki Sultan Darüşşifası (Osmanlı dönemi)*: Bu darüşşifa, köşelerine eyvan yerleştirilmiş, sekizgen bir avlu çevresinde yer alan odalar biçiminde kurgulanmıştır. Merkezî sekizgen avlu ilk bakışta yapının merkezini oluşturan bir izlenim bırakmaktaysa da fonksiyonel mekânlar bu sekizgenin ancak beş kenarı boyunca toplanmıştır. Sekizgen avlunun beş kenarı art arda iki mekân sıralamasıyla âdeta yapıda bir koğuşlar sistemi oluşturmuştur. Bu mekânlar ikişer kubbe ve bu kubbeler arasındaki geniş kemerlerle

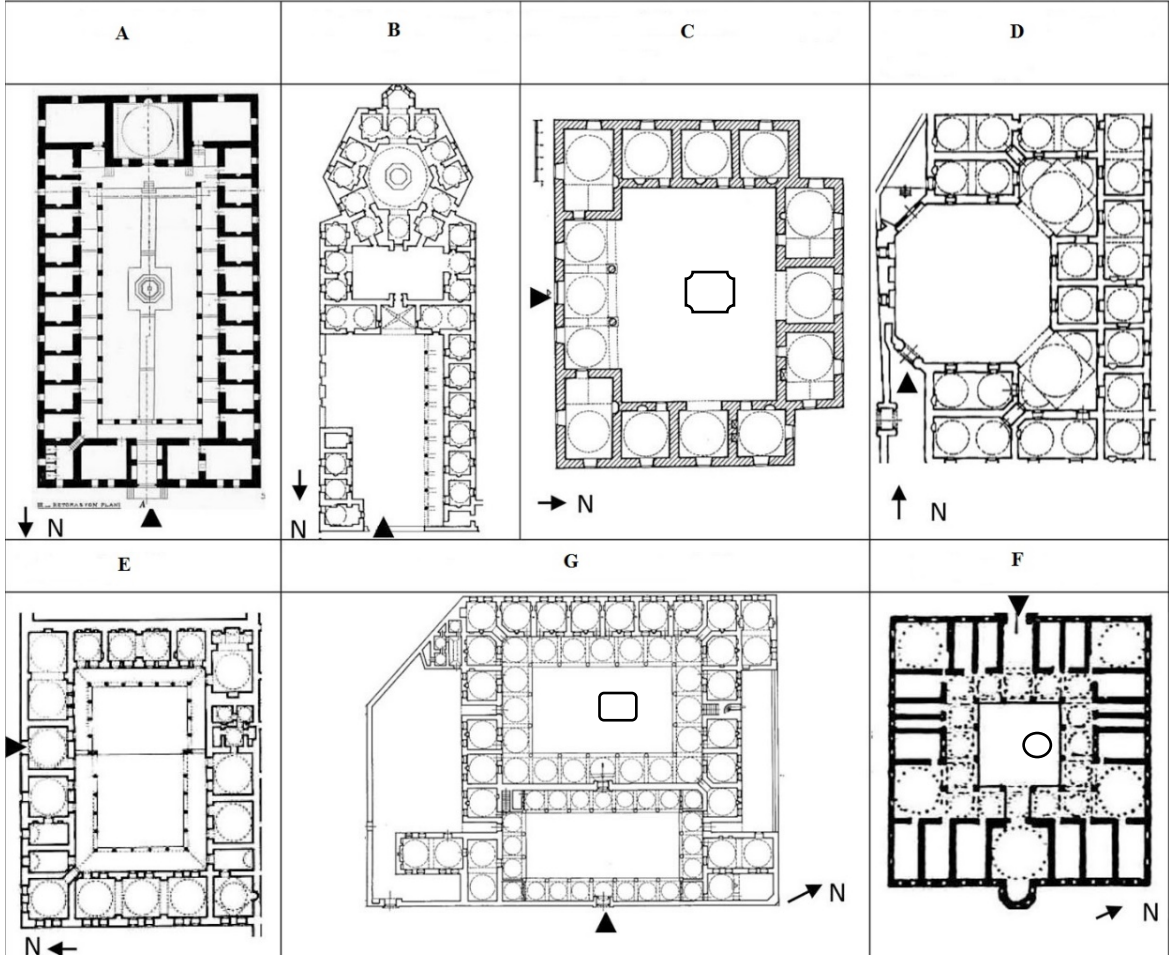
örtülmüştür. Koğuş mekânlarına geçişi sağlayan mekânlar ise daha önceki yapılardan da tanıdığımız eyvan mekânlarıdır.

Manisa Darüşşifasında kubbeli mekânlara geçiş hacmi olarak değerlendirilmiş olan eyvan mekânları Haseki Darüşşifasında da aynı maksatla planlanmıştır. Yalnız burada sekizgen avlu âdeta bir kare formun köşelerinin pahlanmasıyla oluşturulmuştur. Böylece plan kesiti üç köşeli ve geniş bir sivri kemerle avluya açılan eyvan mekânları oluşmuştur [1] (Şekil 4-d).

8. *Süleymaniye Darüşşifası (Osmanlı dönemi)*: Cantay (1992)'a göre bu darüşşifa dikdörtgen biçimli iki avludan oluşmakta ve sütunlu avlunun etrafındaki odalardan oluşmaktadır. Sinan, Süleymaniye darüşşifasını şimdiye kadar gördüğümüz plan şemalarından farklı olarak, birbirine paralel iki aks üzerine dikdörtgen birer avluya revaklarla açılan ve revakların gerisinde, oda ve mekânların yer aldığı bir plan şemasıyla inşa etmiştir. Ana hatlarıyla, revaklı avlulu medrese şemasını aksettiren plan şeması kendi başına fonksiyonel bir blok oluşturacak şekilde inşa edilmiştir. Bu darüşşifada ilk dikdörtgen avluyu çeviren, baklavalı başlıklar taşıyan, sütunlu, kemerli ve kubbeli revakların çevirdiği avlunun iki dar kenarı boyunca kubbe ile örtülü dikdörtgen mekânlar yerleştirilmiştir. Hastalar için ikinci avlunun revakların gerisinde kubbeli mekânlar sıralanırken, güney köşede de müstakil hamam mekânları konumlanmıştır [1] (Şekil 4-g). Celalzade darüşşifanın mutfak, hamam, yatma yerleri, bahçe ve havuzları olduğundan bahsetmektedir [13].

9. *Atik Valide Darüşşifası (Osmanlı dönemi)*: Kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 44x35m boyutlarında, dikdörtgen bir avlu ve çevresinde, dört yanda dizilmiş hücrelerden oluşmaktadır. Avlu, iki kademelidir ve iki kademe arasındaki kot farkı yaklaşık 0.34 m'dir. Revak kotları arasında ise bu fark 0.45 m'ye ulaşmaktadır. Kot farkının oluşturduğu revak dizisinde ise revaklardaki taş örgü ve kaş kemerlerindeki taş örgü farklılık göstermektedir. Bu kısmın daha sonradan, bir şekilde müdahale gördüğü ya da bu avlunun daha sonradan büyütüldüğü kanısını uyandırmaktadır. Avluyu çevreleyen revak sistemi, mermer sütun ve sütun başlıkları ile bu sütunlara oturan kaş kemerlerden oluşmaktadır [14] (Şekil 4-e).

10. *Fatih Darüşşifası (Osmanlı dönemi)*: İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesinden hemen sonra inşa edilen en eski şifahane olan Fatih darüşşifası, güneydoğusundaki Fatih caminin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Bina günümüze kadar kalmadığından şifahanedeki alanların fonksiyonel analizi vakıf tapusu, eski fotoğraflar, çizimler ve ikincil kaynaklar gibi tarihi kayıtlara dayanmaktadır [15]. Şekil 4-f'ye göre şifahanenin kare planlı revaklı bir avluya sahip olduğu görülmektedir. Bunun dışında Fatih şifahanesi ile ilgili elimizde avlu ve plan özelliklerine dair başka bir bilgi mevcut değildir [16]. Cantay (2014)'a göre Fatih darüşşifasının röleve planında ve Pervitiç (Pervititch) haritasında avlunun ortasında dairesel bir havuzun olduğu görülmektedir. Ancak avluda bitkisel eleman bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır [17].

Şekil 4. Araştırılan darüşşifaların plan çizimleri: (a) Bursa Yıldırım Darüşşifası, (b) II Bayezid Darüşşifası, (c) Hafsa Sultan Darüşşifası, (d) Haseki Sultan Darüşşifası, (e) Atik Valide Darüşşifası, (f) Fatih Darüşşifası, (g) Süleymaniye Darüşşifası [16].

Darüşşifaların avlularında kullanılan yapısal ve bitkisel peyzaj elemanları

Selçuklu ve Osmanlı döneminde darüşşifaların avlularında kullanılan yapısal ve bitkisel elemanların kullanım şekilleri aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

1.Havuz (su): Türk kültüründe su, avlu ve bahçe tasarımlarında en önemli tasarım ögesi olarak kullanılmıştır. Dinlenme ve serinleme amaçlarıyla kullanılan su genellikle; selsebiller, su çanakları, çeşmeler ve akan sular şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Su kullanımı Türklerin sahip oldukları inanç ve düşünce ile şekillenmiştir. Genellikle durgun su yerine, birbirine akan çanaklı ve fiskiyeli havuzlar tercih edilmiştir. Havuzlar genellikle dört köşe ya da kare şeklinde olup su kanalları ile bahçelere dağıtılmıştır [17]. Selçuklu ve Osmanlı döneminde de su, avlu ve bahçelerin vazgeçilmez bir elemanı olarak kullanılmıştır. Özellikle medrese ve darüşşifaların avlularında genellikle havuz şeklinde su kullanılmaya devam etmiştir. Bu durum çalışmaya konu olan darüşşifaların altısında (Kayseri Gevher Nesibe, Divriği, Edirne Sultan II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan, Süleymaniye ve Fatih Darüşşifaları) da görülmüştür.

Bu darüşşifaların avlularının ortasında dairesel, dikdörtgen veya sekizgen formlu havuzlarda su ögesi kullanılmıştır (Şekil 5). İkonografik olarak darüşşifaların plan şemasında, merkezdeki havuz hayatın güçlendirici yaşam kaynağı olduğunu, su yolları ise cennet bahçesinin dört nehrini temsil etmektedir [18].

Şekil 5. II Bayezid Darüşşifası ikinci avlu ve havuzundan bir görünüm (2019).

2. Heykel: Selçuklu ve Osmanlı döneminde darüşşifaların duvar ve kapı üstlerinde şifa düğümü olarak adlandırılan yılanlardan oluşmuş heykeller bulunmaktadır. Bu heykeller yılanla atfedilen olumlu (bolluk, doğurganlık, ölümsüzlük, koruyuculuk, kutsallık, hekimlik, sağaltıcılık, mutluluk, sağduyululuk, misafirperverlik, hürmetkârlık, affedicilik, dost canlısı olma, yardımcı olma, merhametlilik, sabırlı olma, bilgelik, zeki olma, ileri görüşlülük, temizlik, dürüstlük, naziklik, beceriklilik ve duyarlılık gibi) özellikleri içermektedir. Bunun en güzel örneği günümüzde Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi amblemi olarak kullanılan Kayseri Gevher Nesibe darüşşifasının duvarında bulunan heykeldir.

3. Çeşme: Selçuklu ve Osmanlı dönemi darüşşifalarında genellikle avlu duvarlarına bitişik veya ayrı olarak yapılan çeşmeler genellikle temizlik ve içme suyu amacıyla kullanılmışlardır. Araştırma kapsamında Süleymaniye darüşşifasının avlu duvarlarına bitişik olarak yapılan iki duvar çeşmesi, Manisa Hafsa Sultan avlusunda bulunan bir çeşme, Edirne II. Beyazıt ve Atik Valide Sultan darüşşifasının dış avlu duvarlarında da birer çeşme bulunmaktadır. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifasında ise avlunun dışında giriş kapısı yakınında bir çeşme yer almaktadır. Günümüzde bu çeşmeler ya işlevsiz bırakılmış ya da yeniden yapılarak özgün hallerini yitirmişlerdir.

4. Kuyu veya sarnıç: Kuyular, yer altı sularının, yeryüzüne çıkış noktalarını belirlemektedir [19]. Selçuklu ve Osmanlı döneminde darüşşifaların avlularında kuyu ve sarnıç da bulunmaktadır. Bu kuyular genellikle kaba taş örgülü olup sarnıçlar ile bağlantılı olarak yapılmışlardır. Bu çalışma kapsamında Edirne Sultan II. Beyazıt darüşşifasının avlusunda bir su kuyusu olduğu tespit edilmiştir.

5. Bitkiler: Türklerde bahçe anlayışı “Cennet” olgusundan etkilendiği için Kur’anı Kerim’de adı geçen ağaç veya bitkilere avlu ve bahçelerde sıkça yer verilmiştir. Türk kültüründe bir kutsallık ve kişilik sahibi olan ağaç, doğanın simgesi olduğu inancı ile bahçenin önemli bir unsuru olmuştur [20]. Bu durum darüşşifaların iç bahçeleri veya avluları için de geçerlidir. Araştırma kapsamında bitkisel elemanların kullanıldığı darüşşifalar; Bursa Yıldırım, Süleymaniye ve Edirne Sultan II. Beyazıt Darüşşifalarıdır. Darüşşifalarda en çok gölge veren ağaçlar ile çiçek, çalı, yer örtücü, şifalı bitki ve ağaçlar tercih edilmiştir.

Özellikle darüşşifalarda lale, gül, sümbül, reyhan, karanfil, deveboynu, yasemin, nesrin gibi çiçek türleri tercih edilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde darüşşifalarda bahar mevsiminde çiçek kısmından sim ü zerrin, nebati, deveboynu, müşk-i rûmî, yasemen, gül-i nesrin, şebboy, karanfil, reyhan, lale, menekşe, erguvan, şakâyık, nergis, sümbül, buhur-ı meryem ve zaafran gibi çiçeklerin hastalara verildiğinde güzel kokularından şifa bulduklarını belirtmiştir. Ayrıca bahçelerde meyveli ağaçların da olduğunu belirterek akıl hastalarının bu ağaçları ve çemenzârı seyrettiklerini vurgulamıştır [21]. Bu bitkilerin yanı sıra darüşşifaların bahçelerinde tıbbi ve aromatik bitkilere de yer verilmiştir. Bu bitkilere örnek olarak; Anason (*Pimpinella anisum* L.), Kedi otu (*Valearia officinalis* L.), Küçük hindistan cevizi (*Myristica fragrans* Houtt.), Tarçın (*Cinnamomum verum* J.Presl), Günlük ağacı (*Liquidambar orientalis* L.), Karanfil (*Syzygium aromaticum* L.), Damla sakızı (*Pistacia lentiscus* L.), Ravent (*Rheum rhabarbarum* L.), Rezene (*Foeniculum vulgare* Mill.), Sinameki (*Cassia acutifolia* Del.), Öd ağacı (*Aquilaria sinensis* (Lour) Gilg), nane (*Mentha piperita*) ve Zencefil (*Zingiber officinale* Roscoe) gibi türler verilebilir [22].

Darüşşifalarda iklimsel koşulların uygun olmaması ve bakım maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle çim alanlar fazla tercih edilmemiştir. Bu nedenle avlu zeminleri genellikle taş kaplama şeklinde yapılmıştır.

SONUÇLAR

Bu çalışmada, Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait 10 (Kayseri Gevher Nesibe, Divriği, Amasya, Bursa Yıldırım, Edirne Sultan II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan, Haseki Sultan, Süleymaniye, Atik Valide ve Fatih Darüşşifaları) darüşşifanın avlu özellikleri ve bu avlularda yer alan peyzaj elemanları incelenmiştir. İnceleme sonuçlarına göre;

- Darüşşifalar genellikle bir bütün olarak inşa edilmişler; medrese, cami, hamam gibi yapıları da içinde barındıran ve külliye olarak adlandırılan yerleşkeler şeklinde yapılmışlardır.
- Osmanlı ve Selçuklu darüşşifaları arasındaki en önemli farkın, Osmanlı darüşşifalarının daha kapsamlı bir anlayış ve sanat yorumu ile yapılmış olmasıdır. Osmanlı dönemi şifahaneleri mimari açıdan daha çok gelişmiştir.
- Günümüze kadar gelen bu yapılar Selçuklular döneminden kalma, halkın sağlığını iyileştiren çok büyük sağlık mekanları olup kimsesizler, öğrenciler, yolcular ve tüccarlar gibi muhtaç insanlara sağlık hizmeti vermek amacıyla inşa edilmişlerdir.
- Hem Selçuklu hem de Osmanlı döneminde darüşşifaların dört tarafı kapalı, kemerli revaklarla çevrili iç bahçeler gibi hareket eden geniş, dikdörtgen açık avlulara sahip oldukları belirlenmiştir. Geniş kapıları ve geniş bir "eyvan" ile bağlantısı olan geniş girişler, bir toplama alanı yaratmak için yaygın bir yaklaşım olarak kullanılmışlardır.
- Darüşşifaların avlu veya iç bahçelerinde vazgeçilmez bir peyzaj elemanı olarak su mutlaka kullanılmıştır. Vurgu, ses ve serinleme amaçlarıyla kullanılan su; havuz, selsebiller, su çanakları ve akan sular şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Havuzlar genellikle dört köşe ya da kare şeklinde olup su kanalları ile bahçelere dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra su; çeşme, kuyu veya sarnıçlarda da kullanılmıştır.
- Darüşşifaların duvar veya kapı üstlerinde genellikle şifa sembolü olan yılan heykellerine yer verilmiştir.
- Darüşşifaların avlularında vazgeçilmez bir diğer peyzaj ögesi bitkiler olup bu bitkiler genellikle çiçek, çalı, yer örtücü, şifalı bitki ve ağaçlardan oluşmaktadır.

Bahçe veya avluda kullanılan bitkiler güven ve korunma hissini arttırdığından, hoş kokular kan basıncını düşürdüğünden, solunumu yavaşlattığından, acı şiddetini düşürüp endişeyi azalttığından darüşşifalarda bitkisel öğelere yer verilmiştir. Genellikle darüşşifalarda renkli ve kokulu çiçeklere daha fazla yer verilmiş ve bunların güzelliği, kokusu psikolojik hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Özellikle bu amaçla lale, gül, sümbül, reyhan, karanfil, deveboynu, menekşe, erguvan, şakâyık, nergis, yasemin, nesrin gibi çiçek türleri tercih edilmiştir.

Sonuç olarak günümüzden yüzyıllar önce inşa edilmiş olan bu darüşşifalarda özellikle peyzaj elemanı olarak su ve bitkisel elemanların kullanıldıkları belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen 10 darüşşifanın 6'sında (Kayseri Gevher Nesibe, Divriği, Edirne Sultan II. Beyazıt, Manisa Hafsa Sultan, Süleymaniye ve Fatih Darüşşifaları) su ögesi olarak genellikle havuzların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bitkisel elemanların kullanıldığı darüşşifalar ise; Bursa Yıldırım, Süleymaniye ve Edirne Sultan II. Beyazıt darüşşifalarıdır. Amasya darüşşifasında ise herhangi bir peyzaj elemanına rastlanmamıştır.

Gerek geçmişteki darüşşifalarda gerekse de günümüzdeki hastane bahçelerinde peyzaj elemanı olarak su ve bitkisel elemanlardan faydalanılmaktadır. Bu peyzaj (su ve bitkiler) elemanları insanların yaşamla daha sıkı bağ kurabilmelerini, rahatlamalarını, dinlenmelerini ve huzur duymalarını sağlamaktadır. Bu nedenle günümüzdeki hastane bahçelerinde de bu tür peyzaj (su ve bitkiler) elemanlarına daha fazla yer verilmelidir. Ayrıca Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalan bu darüşşifaların geleceğe ışık tutması için daha fazla korunması ve koruma-kullanma dengesi gözetilerek kullanılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- [1] Cantay, G. (1992): Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, p: 1-2-46-355-356.
- [2] Devellioğlu, F. (1978): Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 3. Baskı, Doğu Matbaası, p: 201.
- [3] Altıntaş, A. (2012): Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Tıp ve Darüşşifalar, Anadolu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler (ed. Abdullah Kılıç), Diasan Basım: 61-64, p: 44.
- [4] Kılıç, A. (2012): Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Şefkat Abideleri Şifahaneler, Medikal Park Hastaneler Grubu Yayını, İstanbul, p: 66-67.
- [5] Bolak, O. (1950): Hastanelerimiz, Eski Zamandan Bugüne Kadar Yapılan Hastanelerimizin Tarihi ve Mimari Etüdü, İstanbul Matbaacılık, p: 31-41.
- [6] Özgen, E. (Tarihsiz): İlk Sivil Hastaneler Kültürü ve Yansımaları, RAE Özgen-researchgate.net, p: 3
- [7] Acıduman, A. (2010): Dârü's-şifalar Bağlamında Kitabeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri-Anadolu Selçuklu Dârü's-şifaları Özelinde, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 63:1, p: 9-10-15.
- [8] Karahan, S. (2006): Tarihsel Süreç İçerisinde Türklerde Müzikle Terapi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, p: 23-28.
- [9] Peker, A.U. (2007): Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası, Tasarım Merkezi Dergisi, Şubat sayısı, p: 21-25.
- [10] <https://islamansiklopedisi.org.tr/amasya-darussifasi>, Erişim tarihi; 12-09-2019.
- [11] Erer, S. (2010): Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yapıtılan Hastaneler, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:19/2, p: 243.

- [12] Uludağ, O.Ş. (Tarihsiz): Edirne Darüşşifası, s:12.
- [13] Aykutlu, F. (2014): Şehzade ve Süleymaniye Külliyelerinde Su Mimarisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul, p: 107.
- [14] Eriş, İ., Yüzereroğlu, U., Demir, N. (2013): Atik Valide Sultan Külliyesi 2011-2013 Yılları Restorasyonu ve Uygulamaları, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Sayı:6, p:107.
- [15] Ünan, F. (1993): Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, p: 58.
- [16] Dişli, G. (2015): Planning of Functional Spaces in Ottoman-Period Hospitals (Darüşşifa) of Anatolia Al-Masāq, 27:3, p: 253-276, <http://dx.doi.org/10.1080/09503110.2015.1102502>
- [17] Cantay, G. (2014): Fatih Darüşşifası'nın Han'a Dönüştürülme Teşebbüsü, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı: 4, p: 8-9.
- [18] Gök, A.Z., Alav, Z., Keleş, E., Gül, A., (2016): Türk Bahçe Sanatının Geleneksel Türk Süsleme Sanatlarına Yansımaları, Bahçe ve Bahçe Kültürü, 23 – 25 Mayıs, p: 84.
- [19] Demir, H. (2019): Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerindeki Etkileri, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD), 5/p: 23-46.
- [20] Tazebay, İ. ve Akpınar, N. (2010): Türk Kültüründe Bahçe, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 54/ p: 243-253.
- [21] Çağım, Z. (2017): Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Yer Alan Tedavi Yöntemlerinin Halk Kültürü Açısından İncelenmesi, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt:10, Sayı 20:303-318.
- [22] Davulcu, A.C. ve Tugay, O. (2018): Osmanlı Döneminde Hekim Yakup Paşa'nın Fatih Sultan Mehmet İçin Yaptığı İlaçlarda Kullanılan Tıbbi Bitkiler, Tarihî Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-Yıl: 2018, Sayı: 20, Sayfa: 1-15.